

LAÁR TIBOR*

Három Benkő

A székelyföldi kiterjedt Benkő családból, tehát közös töről származó, de közvetlen vérségi kötelékbe nem tartozó három kortárs tudósról szól az életpályákat párhuzamba rendező írás. Tudós életpályájuk mindhármuknak a Nagyenyedí Református Kollégiumban kezdett tanulmányokkal indult el, tehát közvetlenül iskolatársak voltak, de már középiskolai tanulmányaik útjai elváltak egymástól, hogy aztán haláluk után mind az irodalmi lexikonban, mind pedig az 1997-ben kiadott Magyar Tudóslexikonban ismét találkozzanak. Hármuk közül a legidősebb, az 1740-ben Bardócon született BENKŐ JÓZSEF a középiskola után a teológiát is a kollégiumban végezte el és pappá avatva hagyta el az iskolát.

Ugyanígy végigjárta az iskolát a legfiatalabb, az 1945-ben Magyarlápóson született BENKŐ FERENC is. Azonban a középső, az 1743-ban Kisbaconban született BENKŐ SÁMUEL középiskolai tanulmányait Debrecenben fejezte be.

BENKŐ JÓZSEF (Bardóc, 1740-Középajta, 1814)

Az ifjú, akinek édesapja is református lelkész volt, apja nyomdokaiba lépett. Papi tanulmányai azonban nem elégítették ki, hanem fiatalos lendülettel kutatta az erdélyi könyvtárakat, levéltárakat, és kiterjedt gyűjtőmunkája eredményeként megírta első művét, Erdély történetét, amelyet két kötetben Bécsben adott ki *Transylvania* címen 1777-78-ban. Ebben a művében számos erdélyi író és tudós életrajzát ismertette. Jelentős egyháztörténeti munkája a kétkötetes, *Milkovia* címen kiadott könyve, amelyet az 1228-ban, II. ANDRÁS korában alapított milkói püspökség sorsáról írt. Történeti írásaival párhuzamosan behatóan foglalkozott a növénytanal. Három jelentős tanulmányt írt, az első 1780-ban jelent meg Pozsonyban a Magyar Könyvház könyvsorozatában MOLNÁR JÁNOS kiadásában. A *Nomenclatura* című könyvet latin, magyar, német és francia nyelven írta meg, tehát négynyelvű munka. Benkő József CARL VON LINNÉ svéd természettudóst, az élővilág modern rendszere kidolgozóját követte, ezért „magyar Linnének” is nevezték. Több kisebb cikkben és tanulmányban ismertette Linné rendszerét, majd 1781-ben Szebenben megjelent *Téli bokréta* című, mindezt összefoglaló könyve. Ezt követően 1783-ban jelent meg a közel 1000 növényfajnak latin-magyar-német-francia nyelvű növénynév szótára, *Nomenclatura Botanica* címen. Ezt követte a *Nomina Vegetabilium* című műve, amelyben a növények latin-magyar-román nyelvű nevei vannak felsorolva.

Benkő Józsefet közben meghívták a kolozsvári líceum katedrájára, de ezt nem fogadta el. Később mégis elfogadta a tanári meghívást Székelyudvarhelyre (1787) és két éven át tanított a

* 1119 Budapest, Puskás T. utca 26/B.

Református Kollégiumban természetrajzot. 1789-ben végképp a papi pályára vonult vissza Középajtára, ahol saját kertjében több mint 600 növényt tartott nyilván. 1793-ban a köpeci gyülekezet lelki gondozását is elvállalta.

Szerény anyagi körülmények között élt, számos kéziratát, köztük a török jövevényszavak elemzéséről írt tanulmányát nem jelentette meg. Kapcsolatot tartott a nála 5 évvel fiatalabb Benkő Ferencel, akit leveleiben „Öcsémuram”-nak szólított meg. Benkő József élettörténetét és munkásságát GR. MIKÓ IMRE, a Sepsiszentgyörgyi Kollégium alapítója jelentette meg 1867-ben Pesten.

BENKŐ SÁMUEL (Kisbacon, 1743-Miskolc, 1825)

Debrecenben végzett középiskolai tanulmányai után Németországban, majd Hollandiában tanult, Leydenben szerzett filozófiai doktori címet. Hazatérése után iratkozott be orvoshallgatónak Nagyszombatban, ahol MÁRIA TERÉZIA rendeletére 1769-ben hozták létre az orvosi kart. Minthogy Mária Terézia az egyetemet Budára telepítette át, így Benkő Sámuel orvosdoktori oklevelét már Budán szerezte meg. Disszertációjának címe „*De Insomniis*” volt.

Nem ment vissza Székelyföldre, hanem elfogadta Borsod vármegye meghívását: a vármegye Physicusává nevezték ki. Miskolcon telepedett le és haláláig a város orvosa volt. Az 1780-as években rendkívül gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki. 1781-ben a hólyagos himlőről jelent meg könyve. 1782-ben terjedelmes könyvében, amelynek címe: „*Topographia oppidi Miskoltz historico-medicae*” volt, 30 fejezetben foglalta össze a város földrajzi fekvését, hosszúsági és szélességi fokát, a város történelmét, természetrajzát, iparát mezőgazdaságát, természeti és légköri viszonyait. Ezt a munkáját a Francia Akadémia 1783-ban dícséretben részesítette. Ugyanebben az évben jelent meg Kassán, a párizsi akadémia által felvetett témáról a „*Problema Chyurgicum*” című munkája a lelki izgalmak betegségokozó és a betegséget meghosszabbító hatásáról. Ezzel is nemzetközi sikert ért el, könyvét a bécsi Josephinum is megvásárolta.

1784-ben a skarlátról írt tudományos munkát. A lázról szóló tanulmányával a dijoni Tudományos Társaság pályázatán díjat nyert. Bécsben jelent meg államtudományi munkája 1787-ben „*Tentamen Philopatriae in Monarchiis et Aristocratis*” címen, amelyért a mantovai akadémia dícséretét nyerte el és II. JÓZSEF magas kitüntetésben részesítette. Ebben a művében állambölcseleti témák mellett a közgazdaságügyi helyzettel is foglalkozott. 1791-ben magyarra fordította WILLIAM GRANT angol orvosíró könyvét. 1802-ben jelentette meg könyvét a miskolci időjárás 15 éves megfigyeléséről, amely szerint naponta mérte a légnyomást, és reggel 7 órakor a hőmérsékletet, a széljárás alakulását; a páratartalmat, a csapadékos, viharos és csendes időszakokat figyelte meg. Az időjárási megfigyelésekkel hozott kapcsolatba egyes betegségeket, kórbonctani észlelések alapján. A könyvében közölt boncolási ismertetések a magyar kórbonctan első tudományos igényű megfigyelései. Ezután a tejvajról és az aranyérről írt tudományos értekezést. Utolsó irodalmi műveként BÖLCS SALAMON király életéről aforizma gyűjteményt állított össze.

BENKŐ FERENC (1745-1816)

Magyarlápason született, de székelyföldi származását Kis-Batzoni előnévvel jelezte. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, majd 14 évesen, 1759-ben iratkozott be Nagyenyedre, a Református Kollégiumba. A középiskolai tanulmányok után 1764-től ugyanott folytatta a felsőbb osztályokat, akkor „*subscribált*”, majd 1771-ben, 27 évesen végzett. Ezt követően RIBITZEI ÁDÁM bányabirtokos két idősebb fiának, KÁROLYnak és DÁNIELnek nevelését vállalta. 1776-ban támogatást kapott teológiai tanulmányainak folytatására Svájcban, Zürichben. Benkő Ferenc utazásait és a közben történt eseményeket saját feljegyzései alapján már 1765-től indított Diáriumából lehet nyomunkkövetni, ezenkívül egy Albumnak nevezett „jegyzetet” is nyitott,

amelybe mások jegyezték be emléksorokat. A két „napló” egymást kiegészíti. Ezek tanúsága szerint Benkőnek Nagyenyedén, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen kellett sikeres vizsgát tennie ahhoz, hogy a Gubernium az utazáshoz német nyelvű útlevelet állítson ki számára. Útlevelet 1776.05.17-én Szébenben állították ki. Ezt megelőzően nyitotta meg Albumát, azaz emlékkönyvét, amelyben elsőként pártfogójának, Ribitzei Ádámnak és családjának bejegyzései találhatók, április 21-től. Elutazása előtt még több erdélyi bejegyzést lehet találni, de augusztus 15-én Debrecenben, augusztus 28-án már Bécsben tartózkodott. Az első bejegyzés Zürichből november 23-i keltezésű. Már 1777-ben Baselbe és Bernbe is ellátogatott. Hazatérése előtt Zürichben még 18 bejegyzést gyűjtött emlékkönyvébe.

Hazatérése után 1779.06.13-án a dévai zsinaton pappá avatták.

1780-ban indult második peregrinációs útjára, ezúttal Ribitzei Ádám két idősebb fiát, Károlyt és Dánielt kísérte el Göttingenbe, ahol 1780.09.07-én írták be mindhármat az iskola anyakönyvébe. Ettől kezdve a Diáriumban kétéves tanulmányainak eseményei, tantárgyainak leírásai, Albumában pedig a tanárok és tanulóársak bejegyzései találhatók. 1782-ben hazafelé jövet hosszabb időt töltött Bécsben, ahol korának neves természettan és ásványtan tudósát, BORN IGNÁCOT is meglátogatta, ki október 24-én jegyezte be az Albumba „*Quantum nescimus*” (azaz sokat nem tudunk) megjegyzését, mint udvari tanácsos. A dátumot szabadkőműves módra András-keresztbe jegyezte be. Hazatérése után előbb a KENDEFFI-család udvari papja, azután lelkipásztor Nagyszebenben. Kendeffiék támogatásával beutazhatta Erdélyt és közben kiadta a német nyelvről lefordított ásványtan könyvet, amelyet 1776-ban a freibergi PROFESSOR WERNER írt. Ezt követően ugyancsak kiadta az általa szerkesztett első magyar nyelvű ásványtan könyvet, a „*Magyar Mineralógiát*”. Ezt követően sorozatban írta a „*Prassusi Időtöltések*” című tanulmányait, amelyeknek témái nagyon változatosak. Leírta Afrika és Amerika akkori földrajzát, a keleti utazások kalauzát, halotti beszédeket, alkalmi prédikációkat. A 7. tanulmányban „*Enyedi Ritkaságok*” cím alatt leírta a kollégiumot és gyűjteményeit.

Benkő Ferencet 1790-ben hívták meg Nagyenyedre a természettani tanszék vezetésére, ahol június 24-én székfoglalóját magyarul tartotta meg és magyarul kezdett tanítani. II. LIPÓT halála után kötelezték a deák-nyelvű oktatás visszaállítására, félévi fizetésmegvonás terhe mellett. 1797-ben a Jénai Ásványtani Társaság levelező tagjává választotta.

Benkőnek neves tanítványa volt KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR, akit német nyelvre is tanított és felkészített göttingeni tanulmányaira. Felhívta figyelmét a híres antropológus BLOMENBACH professzorra, akitől később Körösi a keleti népekről tanult. A keleti földrajzot pedig közvetlenül Benkő írásaiból ismerte meg Körösi.

Benkő Ferenc 1811-ben ment nyugállományba, de haláláig, 1816-ig bejárta a kollégiumba. Részben kedvenc tanítványaival foglalkozott, részben pedig a kollégium gyűjteményét és könyvtárát (amelyben akkor 8000 kötet volt) gondozta.

IRODALOM

1. Magyar Irodalmi Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. I. köt. 137-138.o.
2. Magyar Tudóslexikon A-Z-ig. Szerk.: Nagy Ferenc. BETTER-MTESZ-OMIKK, Budapest, 1997. 170-173.o.
3. Benkő Ferenc: Magyar mineralógia, azaz kövek s értzek tudománya. Kolozsvár, 1876.
4. Hubbes Éva: Benkő Ferenc egyetemjárása. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2004.